

Кулініч О. О.
начальник відділу
(Запорізький національний університет)

УДК 342.42 : 37.014.12

ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ОСВІТУ: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ

Висвітлено загальні засади гарантій права на освіту. Розглянуто основні підходи до визначення терміна «гарантії», що дозволило надати всебічну характеристику гарантій прав і свобод людини та громадянина, в тому числі гарантій права на освіту.

Розкрито роль та значення гарантій, що забезпечують існування та дієвість інституту прав і свобод людини та громадянина. Досліджено гарантії права на освіту як системи загальних умов і спеціальних засобів, що забезпечують реалізацію права громадян на освіту, розвиток кожної особистості, її культурного розвитку та благополуччя. Розглянуто ознаки гарантій, які у єдності та взаємодії між собою характеризують сам механізм гарантування, який і забезпечує ефективне функціонування усіх гарантів прав і свобод людини та громадянина, в тому числі і права на освіту.

Ключові слова: конституційне право на освіту, освіта, право на освіту, права та свободи людини і громадянина, гарантія, гарантії права на освіту, умови, засоби, способи, забезпечення права на освіту.

Постановка проблеми. В сучасних умовах реформування економічної, політичної, правової, соціальної та інших систем питання освіти набувають особливого значення, оскільки освіта є однією з найважливіших сфер суспільного життя, необхідним елементом переходу нашої країни до постіндустріального типу організації.

Освітня сфера стає на сьогодні стратегічно важливим фактором розвитку держави. Тому для сучасної правової та соціальної держави освіта повинна стати обов'язковою умовою існування, розвитку не тільки окремої особистості, а й взагалі всієї країни, оскільки рівень освіченості усіх громадян є головним чинником політичного, економічного, соціального, культурного та іншого прогресу суспільства.

Право на освіту є основним елементом становлення та формування нового порядку в громадянському суспільстві та правовій державі. У зв'язку з цим вивчення питань прав людини, в тому числі і права людини на освіту, є важливим завданням як у теоретичному, так і в практичному плані.

Актуалізація вивчення конституційно-правових засад гарантій права на освіту зумовлена тим, що поняття «гарантії права на освіту» вимагає особливої уваги та вивчення, оскільки в сучасних дослідженнях практично відсутні наукові доробки стосовно цього правового явища. Вивчення та однозначність розуміння гарантій права на освіту дозволять уникнути проблем при практичній реалізації конституційного права на освіту громадянами.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема прав і свобод людини та громадянина, зокрема право

на освіту, зараз перебуває під увагою багатьох правознавців. Дослідження окремих теоретичних аспектів права на освіту здійснювали такі вітчизняні та зарубіжні вчені: С. Богачов, А. Бондаревський, В. Боняк, Є. Брюхіна, Т. Гусєва, Г. Давтян, М. Єгупова, О. Калпинська, О. Каштанова, І. Нікітіна, Н. Ракша, В. Робакова, К. Романенко, М. Смирнова, О. Теплякова, Ю. Тихомиров, І. Тяпкіна та ін. Однак деякі теоретичні проблеми, пов'язані передусім з гарантуванням права на освіту, в юридичній науці залишаються дослідженими досить поверхово, що свідчить про необхідність наукового пошуку у напрямі розробки теорії гарантій права на освіту. Тому існує потреба у поглибленому дослідженні питання гарантій права на освіту.

Досягнення цієї мети зумовило розв'язання таких дослідницьких завдань: визначення етимологічного значення терміна «гарантії», що є основою для визначення характеристики гарантій прав людини, в тому числі права на освіту; розкриття змісту та сутності гарантій права на освіту. Сьогодні перед юридичною наукою постає питання щодо створення системи ефективних гарантій права на освіту, застосування яких на практиці відповідало би реаліям та перспективам суспільно-політичного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Перш за все перед дослідженням гарантій права на освіту визначимося щодо етимології поняття «гарантії». Етимологічно термін «гарантія» походить від французького слова «garantie», яке утворене від «garantir» – забезпечувати, охороняти. У словниках та енциклопедичних довідниках слово «гарантія» тлумачиться як порука в чомусь; забезпечення чого-небудь; умови, що забезпечують успіх чого-небудь [1-6]. Отже, на підставі вищенаведеного можна констатувати, що гарантії розглядаються з трьох позицій: запорука, забезпечення, умова.

В юридичній літературі не існує єдиного підходу до розуміння терміна «гарантія». Звідси, через неоднозначність тлумачення терміна «гарантія», виникають розбіжності у його розумінні на науково-доктринальному рівні. Так, в юридичній літературі зустрічаються різні ознаки, які покладаються в основу поняття гарантій. Науковці визначають гарантію як «умови», «засоби», «фактори», «заходи», «обов'язки держави», «механізм» тощо. Гарантія – вельми об'ємне соціально-політичне і юридичне явище, яке використовується в багатьох галузях юридичної, соціологічної, філософської, політологічної, економічної та інших наук.

Під гарантіями в юридичній науці розуміють засоби, способи, умови забезпечення виконання громадянами покладених на них обов'язків; обов'язки держави і суспільства створювати умови для вільного і безперешкодного використання громадянами наданих їм прав, свобод [7, с. 152-153]. Таким чином, під гарантіями розуміють встановлені законом засоби забезпечення, використання, дотримання, виконання і застосування норм права. Гарантії визначають як загальні умови та засоби, закріплені в Конституції України та інших нормативно-правових актах, які створюють фактичну можливість використовувати основні права, в тому числі право на освіту.

В юридичній літературі існує розуміння гарантій як правових засобів, що забезпечують реалізацію права людини і громадянина [8, с. 278]. Наявність гарантій дозволяє стверджувати про реальність і забезпеченість ос-

новних прав і свобод, що свідчить про всебічний розвиток правової держави та становлення всього суспільства.

В основі найбільш поширених визначень загального поняття гарантій лежить методологічне розуміння, що гарантії – це певні засоби забезпечення фактичної можливості користуватися правами і свободами [9, с. 71]. Тобто за допомогою гарантій створюються усі умови державою в користуванні наданих прав і свобод людині.

Гарантії є системою соціально-економічних, політичних, етичних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів та заходів, що створюють рівні можливості громадян для здійснення своїх прав, свобод та інтересів [10, с. 275; 11, с.73].

Існує й таке розуміння гарантій як соціальних інструментів та технологій, які використовуються для цілеспрямованого впливу на середовище і поведінку людей для забезпечення прав людини [12, с. 83]. Така позиція існує, але вважаємо, що розуміння та розгляд гарантій лише як впливу на поведінку людей є не зовсім вірним. Гарантії передусім забезпечуються державою, яка створює усі умови для повної реалізації прав громадянами.

У науковій юридичній літературі поняття гарантій також тлумачиться як засоби і способи захисту людини, які містяться в нормах права, правомірна діяльність держави, правоохоронних органів, а також місцевого самоврядування, правозахисних організацій, спрямована на їх забезпечення [13, с. 20].

Тобто під гарантіями можуть виступати будь-які умови, які мали б можливість забезпечувати їх фактичну реалізацію, надійну охорону та захист. Гарантії є досить всеосяжним поняттям, яке включає в себе і юридичні засоби, і політичні, етичні, соціальні, духовні, економічні та інші заходи.

Таким чином, на підставі різноманітних підходів до визначення терміна «гарантії», маємо можливість констатувати, що гарантії права на освіту розглядають як систему умов, засобів і способів, закріплених у Конституції України та інших нормативно-правових актах, за допомогою яких здійснюється реалізація громадянами права на освіту, надійна охорона та захист цього права.

Отже, за допомогою встановлених законом системи засобів та умов здійснюється державна політика, що направлена на повну реалізацію права громадян у сфері освіти. Таким чином, гарантію можна розглядати як певне явище, яке забезпечує досягнення конкретного позитивного результату, а саме реалізацію права на освіту громадянами. Гарантія містить дві невід'ємні складові: по-перше, гарантія реалізує і, по-друге, – захищає. Тому на сьогодні актуальним є вироблення таких теоретичних юридичних засобів та умов, які на практиці були б максимально реалізованими та захищеними.

Слід зазначити, що гарантія є ідеальним базисом для побудови громадянського суспільства та правової держави. Гарантії покликані забезпечити таку можливо сприятливу атмосферу, в межах якої записані в конституціях і законах юридичні положення ставали б фактичними в їх реалізації. Як зазначається у правовій літературі, без відповідних гарантій проголошені в конституції та законах права і свободи – порожній звук [14, с. 18-19]. У

цьому контексті виникає питання щодо проблеми реальності даного правового явища.

За своєю сутнісною спрямованістю гарантії є системою умов, механізмів, засобів і способів, що забезпечують задоволення потреб та інтересів людини [15, с. 49]. Сукупність надійно дієвих гарантій, наданих громадянам при використанні права на освіту, служить додатковим стимулом залучення широкого кола громадськості до отримання освіти, оскільки право кожної людини на освіту займає важливе місце. Кожна держава, виходячи з виняткової значущості освіти для розвитку культурного, соціального та економічного потенціалу країни, проголошує галузь освіти однією з пріоритетних. Тому саме державою мають створюватися усі умови для повної реалізації цього права.

Основне функціональне призначення гарантій – це створення можливостей більш повного втілення в життя прав і свобод особистості, а також неухильна охорона і захист цих прав і свобод від будь-яких порушень з боку як окремих органів держави, посадових осіб, так і громадян [16, с. 107].

Гарантії націлені на створення оптимального правового середовища реалізації прав і свобод. До цих гарантій належить у першу чергу законодавство, що регламентує права і свободи: їх зміст, обсяг, межі використання, процесуальні процедури здійснення, включаючи юридичні факти, з якими пов'язане виникнення і припинення правовідносин у сфері реалізації конкретних прав і свобод людини [17, с. 79-80].

Аналіз змісту гарантій дозволяє стверджувати, що в юридичній літературі більшість авторів, характеризуючи гарантії прав громадян як засоби, способи, заходи їх здійснення, визначають такі їх якості:

1. Легальність, тобто закріпленість гарантій у законодавстві держави.
2. Нормативність, яка полягає у правовому характері гарантій.
3. Спрямованість, що виражається в позитивній або негативній спрямованості, пов'язаній з характером реалізації (втілення або захист) прав громадян [18, с. 17].
4. Формальна визначеність, тобто закріпленість у Конституції та законодавстві України [19, с. 18, 24-26]. Формальна визначеність знаходить своє вираження у можливості розширеного тлумачення правового змісту гарантій [20, с. 61].
5. Системність, яка означає, що всі гарантії утворюють певну систему, яка знаходить свій вияв у правовій системі конкретної держави [20, с. 62].
6. Фундаментальність як ознака гарантій проявляється в тому, що гарантії проголошені не тільки в Основному Законі держави, але й в міжнародних актах [21, с. 31].
7. Динамічність, яка виражається в тому, що зміст гарантій досить динамічний і зумовлений їх цільовою, інституційною та функціональною спрямованістю [22, с. 16].

8. Матеріальність, яка характеризується тим, що гарантії знаходять своє відображення в чинному законодавстві. Обов'язковою передумовою можливої і належної поведінки осіб, які здійснюють владні повноваження, слугують правові акти, що визначають умови, за наявності яких певні осо-

би набувають конкретного суб'єктивного права і несуть відповідний юридичний обов'язок [23, с. 194].

9. Державна забезпеченість свідчить про те, що державна влада, держава в цілому створюють загальні умови для реалізації гарантій і у випадку порушення встановлених гарантій можуть застосовуватися заходи примусу [24, с. 34].

Слід зазначити, що наведена система ознак гарантій не є вичерпною. Система ознак гарантій може та повинна бути розширена, набуваючи свого значення, оскільки місце гарантій прав і свобод людини не можна розкрити без дослідження ознак гарантій, які є специфічними рисами, за допомогою яких можна відокремити гарантії від інших інститутів конституційно-правового статусу особистості.

Єдність, взаємодія та дієвість розглянутих вище ознак і характеризує сам механізм гарантування, який і забезпечує ефективне функціонування усіх гарантій прав і свобод людини та громадянина, в тому числі і права на освіту.

На підставі проведеного аналізу гарантій права на освіту можна зробити такі **висновки**. Отже, важливим елементом реалізації права на освіту є система гарантій, за допомогою яких створюються всі умови для ефективного та результативного використання цього права. Вдосконалення державного забезпечення права на освіту є одним із пріоритетних напрямів державної політики будь-якої країни, що прагне до розвитку та прогресу всього суспільства.

Виходячи з проведеного аналізу з урахуванням усіх підходів до визначення терміна «гарантії», маємо можливість констатувати, що гарантії права на освіту розглядають як систему умов, засобів і способів, закріплених у Конституції України та інших нормативно-правових актах, за допомогою яких здійснюється реалізація громадянами права на освіту, надійна охорона та захист цього права.

Необхідно зауважити, що освітня сфера стає на сьогодні стратегічно важливим фактором розвитку держави. Тому для сучасної правової та соціальної держави освіта повинна стати обов'язковою умовою існування, розвитку не тільки окремої особистості, а й взагалі для всієї країни, оскільки рівень освіченості усіх громадян є головним чинником політичного, економічного, соціального, культурного та іншого прогресу суспільства.

Освіта є життєво важливим напрямом політики держави та взагалі суспільного життя, причому її значення в умовах розвитку суспільства все зростає, оскільки розвиток кожної особистості, підвищення якості освіти є необхідним елементом для розвитку суспільства та держави в цілому. Тому питання гарантій права на освіту були об'єктами дослідження і на сьогодні залишаються актуальними для розгляду. Але нині перед юридичною наукою постає питання не лише у виробленні і надбанні теоретичної бази, а й створення системи ефективних гарантій права на освіту. Вдосконалення теоретичної бази у сфері освіти передбачає і постійне вдосконалення гарантій права на освіту, застосування яких на практиці відповідало б реаліям та перспективам суспільно-політичного розвитку.

Бібліографічні посилання

1. Словник української мови : у 10-ти т. — Т. 2 : «Г – Ж». — К., 1971.
2. Етимологічний словник української мови : в 7 т. — Т. 1 : «А – Г». — К., 1982.
3. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. — Т.1. — К., 1998.
4. Толковый словарь русского языка начала XXI века. Актуальная лексика / под ред. Г. Н. Складневской. — М., 2006.
5. Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов / отв. ред. Н.Ю. Шведова. — М., 2007.
6. Большой академический словарь русского языка / ред. Л. Балахонова, Л. Кругликова. — Т. 4 : «Г-День» — М., 2006.
7. Государство и демократия в период построения развитого социализма / под ред. Б. Н. Топорнина. — М., 1974.
8. *Баглай М.В.* Конституционное право Российской Федерации : учеб. для вузов. — 5-е изд., изм. и доп. — М., 2006.
9. *Волкова В.В.* К вопросу о понятии гарантий в праве / В.В. Волкова // Вестник Москов. ун-та МВД России. — 2008. — № 6. — С. 71-73.
10. *Мордовец А. С.* Гарантии прав личности: понятие и классификация: лекция // Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. — М., 1997.
11. *Мордовец А.С.* Права человека и деятельность органов внутренних дел : монография / А.С. Мордовец, А.А. Магомедов, Л.В. Силантьева, А.А. Чинчиков. — Саратов, 1994.
12. *Глухарева Л.И.* Механизм гарантий прав человека / Л.И. Глухарева // Право и жизнь. — 2000. — № 27. — С. 82-87.
13. *Калашников С.В.* Система конституционных гарантий обеспечения прав и свобод граждан в условиях формирования в России гражданского общества / С.В. Калашников // Государство и право. — 2002. — № 10. — С. 18-24.
14. *Воеводин Л. Д.* Конституционные права, свободы и обязанности советских граждан как объект системного анализа / Л. Д. Воеводин, М. А. Краснов, М. А. Федотов // Правоведение. — 1982. — № 2. — С. 16-23.
15. *Бекетов О. И.* Правовые основы и организационные формы участия граждан в охране правопорядка : учебное пособие / О. И. Бекетов, Т.В. Матушко, А.Ю. Пономарев. — Омск, 2010.
16. *Воеводин Л.Д.* Реализация конституционных прав и свобод советских граждан и деятельность высших представительных органов власти социалистического государства / Л.Д. Воеводин // Проблемы развития представительных органов власти социалистического государства. — М., 1979.
17. *Кальченко Н.В.* Обеспечение прав человека в деятельности органов внутренних дел : учеб. пособие / Н. В. Кальченко. — Волгоград, 2012.
18. *Азизова В.Т.* К вопросу о гарантиях реализации прав граждан / В.Т. Азизова // Вестник Дагестан. гос. ун-та. — 2007. — Вып. 2. — С. 16-21.
19. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика : монографія / відп. ред. В. Ф. Погорілко. — К., 2003.
20. *Магновський І. Й.* Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Магновський Ігор Йосифович. — К., 2003.
21. *Заворотченко Т. М.* Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Заворотченко Тетяна Миколаївна. — К., 2002.
22. *Зарицкий А. В.* Гарантии прав личности при реализации юридической ответственности (вопросы теории и практики) : дис. .... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Зарицкий Андрей Владимирович. — Коломна, 1999.
23. *Наливайко Л. Р.* Державний лад України: теоретико-правова модель : монографія / Л. Р. Наливайко. — Х., 2009.

24. *Заворотченко Т. М.* Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини й громадянина в Україні : монографія / Т. М. Заворотченко. — Дніпропетровськ, 2007.

Кулинич О. А. Гарантії конституційного права на освіту: поняття і ознаки. Розкриті загальні основи гарантій права на освіту. Розглянуті основні підходи до визначення терміна «гарантії», що послужило основою для розкриття всесторонньої характеристики гарантій прав і свобод людини й громадянина, в тому числі гарантій права на освіту.

Розкрито роль і значення гарантій, забезпечуючих існування і формування інституту прав і свобод людини й громадянина. Досліджено гарантії права на освіту як системи загальних умов і спеціальних засобів, забезпечуючих реалізацію права громадян на освіту, розвиток кожної людини, її культурного розвитку і благополуччя. Розглянуто ознаки гарантій, які в єдності і взаємодії між собою характеризують сам механізм гарантування, який і забезпечує ефективне функціонування всіх гарантів прав і свобод людини й громадянина, в тому числі і права на освіту.

Ключові слова: конституційне право на освіту, освіту, право на освіту, права і свободи людини й громадянина, гарантія, гарантії права на освіту, умови, засоби, забезпечення права на освіту.

Kulinich O. A. Guarantee of the constitutional right to education: concept and characters. At the present time of social development, in terms of reforming the economic and political system, modernize all spheres of modern life on education are particularly important.

Education is one of the most important spheres of social life, as a necessary element of the state. Education is the main factor leading political, economic, social and cultural progress, as it is an essential instrument of effective management and the development of modern legal and social state.

The right of everyone to education has an important place in the system of rights and freedoms. Every state, based on the exceptional importance of education for the development of cultural, social and economic potential of the country, proclaiming education a priority sector.

Any educational activity is an important part of cultural reproduction intellectual and economic development of society, the key to strengthening and consolidation of Ukraine as a sovereign, independent, democratic, social and legal state. The educational sector is currently strategically important factor in development. Therefore, in modern legal and social state education should be a prerequisite for existence of not only the individual, but in general throughout the country, as the level of education of all citizens is a key factor in the political, economic, social, cultural and other social progress.

The right to education is a basic element of formation of of the new order in civil society and legal state. In this context, the study on human rights, including the right to education is an important problem both in theoretical and practical terms.

Therefore, some theoretical problems related primarily with guaranteeing the right to education in the legal science are studied rather superficially, indicating a need for scientific research in the direction of development of the theory guarantees the right to education. Therefore, there is a need for profound study of the issue of guarantees the right to education.

Keywords: constitutional right to education, education, the right to education, rights and freedoms of man and citizen, guarantees, guarantee the right to education, the environment, means, methods, ensuring the right to education.

Надійшла до редакції 25.03.2014